

Hegel'in Köle-Efendi Diyalektiğine Ego-İdeali Bağlamında Freudyen Bir Analiz

A Freudian Analysis of Hegel's Bondsman-Lord Dialectic in the Context of the Ego-Ideal

Melih Sezer Gülme

Özet

Köle-efendi diyalektiği Hegel'in felsefi projeksiyonu açısından değerlendirildiğinde tarihin ve uygarlığın başlangıcını, özbilincin yeşerdiği zemini temsil eder. Fakat köle ve efendi arasındaki diyalektik ilişki özel olarak araştırma konusu edilirse kölelik ve efendiliğin iki farklı ruhsal örgütlenme biçimini ifade ettiği görülür. Bu çalışmanın amacı, söz konusu iki farklı ruhsal örgütlenmeyi Freud'un bakış açısından incelemektir. Köle ve efendi arasındaki diyalektik ilişkinin incelenmesinde dürtüler ve isteklerden yola çıkarak bir ayrıma gitmek mümkün değildir. Kölelik ve efendilik arasındaki fark, istekler ve dürtülerle değil, bu istek ve dürtüleri olumsuzlayan ego-ideali işlevi ile açıklanabilir. Ego ideali söz konusu olduğunda ise Freud'un kullandığı temel kavramlara ve belir-

Abstract

When the bondsman-lord dialectic is evaluated in terms of Hegel's philosophical projection, it represents the beginning of history and civilisation, the ground where self-consciousness becomes green. However, if the dialectical relationship between bondsman and lord is investigated specifically, it appears that bondage and lordship represent two different forms of psychical organisation. This study aims to examine these two different psychical organisations from Freud's point of view. It is not possible to make a distinction based on desires and impulses to explore the dialectical relationship between bondsman and lord. The difference between bondage and lordship can be explained not by desires and impulses but by the ego-ideal function that negates these desires and impulses. When it comes to

✉ Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü | melihgulme@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0009-0005-1678-0157

lediği ego-ideali biçimlerine değinmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın konusu, Freud'un ruhsal süreçleri açıklarken kullandığı temel kavramları, ego-ideali biçimlerini ve Hegel'in köle efendi diyalektiğinin bu perspektiften incelenmesini içerir.

Anahtar Kelimeler: Ego-ideali, narsisizm, dürtü, özdeşleşme, köle, efendi.

the ego ideal, it is necessary to touch on the basic concepts that Freud used and the ego-ideal forms that he determined. Therefore, the subject of this study includes the basic concepts that Freud used to explain the psychic processes, ego-ideal forms, and the analysis of Hegel's bondsman-lord dialectic from this perspective.

Keywords: Ego-ideal, narcissism, impulse, identification, bondsman, lord.

“Ve dağlarının sırtındaki sivri tepeler,
Katlanmak zorunda olsa da güneşin soğuk ışınlarına,
Yemyeşil görünmekte şimdi kayalıklar,
Keçi de kendine otlanacak bir pay çıkarır”

Faust / Goethe

1. Freud'da Ruhsal Aygıtın İşlevleri: İd, Ego ve Süperegogo

Sigmund Freud, ruhsal süreçlerin incelenmesinde geliştirdiği yöntem ve bakış açıları ile psikoloji ve felsefe tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Freud, ruhsal olayları açıklarken birtakım temel kavramlardan yararlanır. Bu kavramların açıklanması ileride yapılacak açıklamaların zeminini oluşturması bakımından önemlidir. Freud'un ruhsal süreçleri açıklarken kullandığı temel kavramlar arasında *İd*, *ego* ve *süperegogo* yer almaktadır.

İd, ego ve süperegogo, psikanaliz araştırmalarında ruhsal süreçlerin araştırılmasına imkân veren ve ruhsal aygıtın¹ belli işlevlerine işaret eden üç temel kavram olarak karşımıza çıkar. Bu kavramlar literatürde birçok sözcikle karşılanabilmektedir. Bunlardan *id*, “alt ego”, “haz ilkesi”, “değişmezlik ilkesi” ve “o” (Alm: das Es) ile; *ego*, “ben” ve “kendilik” ile; *süperegogo* ise “üst ego”, “gerçeklik ilkesi” ve “ego-ideali” ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Freud, belirtildiği şekliyle bu kavramları birbirinin yerine kullanır. Fakat ego-ideali, *model alma*, *ideal edinme* temeline dayandığı için süperegoya nazaran daha özel bir kavram olma niteliği taşır.

Ruhsal aygıtın işlevleri olarak id, ego ve süperegogo ancak birbirlerine karşı konumları ve ilişkileri üzerinden anlaşılabilir. İd, ruhsal aygıtın isteme işlevine verilen isimdir. Freud, ruhsal aygıtın haz prensibine göre işlediğini ifade etmek için idin yerine sıklıkla “haz ilkesi”² terimini kullanır. Süperegogo ise bu istemenin ruhsal aygıt tarafından olumsuzlanması işlevini yansıtır. İsteme ve bu isteğin olumsuzlanması durumunda türlü yordamlar geliştirerek bu karşıtlığı uzlaştırma olarak kaşımıza çıkan işleve de ego/

¹ Ruhsal aygıt, bahsi geçen üç işlevin farklı oranlarda ve dinamik olan bütünlüklü hali olarak tanımlanır. Ayrıca bk. “Yapısal Kuram” (Bakırcıoğlu, 2012, s. 2412).

² “Lust”, Almancada “keyif”, “zevk”, “haz” gibi anlamlara gelmektedir. “Lustprinzip” ise Türkçe çevirilerde, “haz prensibi” veya “haz ilkesi” olarak karşılanır.

ben adı verilmektedir. Ruhsal aygıt, bu işlevler ile donanmış bütünlüklü bir yapıyı ifade etmektedir. Bu noktada, ruhsal aygıtın id, ego ve süperego olarak tanımlanan işlevlerini varsaymayı haklı kılan *belirtilerin* (symptom) açığa çıkarılması gerekmektedir.

İd, ego ve süperego ruhsal aygıtta ortaya çıkan belirtiler sayesinde farkına vardığımız işlevlere verilen adlardır. Freud'un ruhsal aygıtın işlevleri üzerine geliştirdiği ego psikolojisi bu belirtileri izleyerek ivme kazanır. Psikanalizde belirti, olağan seyrin bozulması ve normalden sapma durumunda ortaya çıkan, "içine yerleştiği dokuda durmadan uyarı ve tepki görüntüleri yaratan yabancı bir madde" (Freud, 2017, s. 22) olarak tanımlanır. Belirti, bir dizgedeki bozukluk veya farklılık olarak ruhsal aygıtın gözlemlenmesine imkân veren sapma durumunu yansıtır. İd, ego ve süperego söz konusu olduğunda bu belirtilerin gösterilmesi ve sapmanın görünümünün ne olduğuna cevap verilmesi, daha sonra yapılacak ayrımların ve açıklamaların da zeminini oluşturacaktır.

Bizi bir iç dünyadan haberdar eden ilk belirtinin ruhsal aygıttaki görünümü hoşnutsuzluktur (*unpleasure*) (Freud, 1957b, s. 119). Ruhsal aygıtta ortaya çıkan bir hoşnutsuzluk hissi, var olan denge durumunun ortadan kalktığına veya kısmen de olsa sarsıldığına belirtisidir. Fakat bir iç dünyanın varlığından haberdar olmak ile bu iç dünyanın dinamiklerini sezinlemek aynı kapıya çıkmaz. Yalnızca hoşnutsuzluk belirtisi temelinde yükselecek bir psikanaliz soruşturması id, ego ve süperego işlevlerini değil, içsel bir dünyanın var olduğunu ve bu dünyanın bir gerilim üzerine kurulu olduğunu varsaymayı haklı kılar. Bu sebeple ruhsal aygıtın işlevlerinden bahsetmek için daha derin bir soruşturma içerisinde ulaşabileceğimiz belirtilere ihtiyaç vardır.

Denge durumunu bozan ve ruhsal aygıtta bir gerilim meydana getirerek hoşnutsuzluğa sebep olan şey ise uyarı akışlarıdır. Freud (1957b) bu uyarıları, iki alt başlığa ayırır (s. 119). Bunlardan ilki dış uyarılar, ikincisi ise iç uyarılardır (dürtü/ Trieb).³ Dış uyarılardan kaçınmak mümkündür. Dürtüler

³ Freud, Almanca orijinal metinde iç uyarıları "Trieb" sözcüğü ile ifade eder. İngilizce çevirilerde ise "instinct" sözcüğü tercih edilmektedir. İki sözcük de "içgüdü" olarak Türkçeye

ise ruhsal aygıtın içinden gelen uyarılardır ve kesintisiz bir şekilde varlığını devam ettirdikleri için onlardan kaçınma girişimlerinin tümü etkisiz kalır (Freud, 1957b, s. 118). Dürtüleri karakterize eden bir diğer özellik ise aciliyet teşkil ediyor olmalarıdır. Dürtüler doyuma ulaşmak için beklemmezler; onları dizginleyen, baskılayan bir mekanizma olmaksızın dürtüler, aciliyet teşkil ederek doyumunu en kısa yoldan temin etmeye çalışırlar.

Ruhsal aygıtta ortaya çıkan hoşnutsuzluk iç uyarılardaki (dürtü) artışa; haz ise azalışa denk düşer (Freud, 2019a, s. 24). Ruhsal aygıt, hoşnutsuzluğun hissedilmesi ve denge durumunun bozulmasının ardından dürtülerin oluşturduğu tahribatı gidermek ve hoşnutsuzluk öncesi duruma geri dönmek için çabalar. Hoşnutsuzluk duygulanımı ile farkına varılan iç dünya, tekrardan uyarılardan arınmış bir denge durumunu tesis etmek çabasına girer ki bu durum iç dünyanın dinamiklerinin (id, ego, süpereo) sorgulanmasına imkân verir.

Bir iç dünyanın varlığının belirtisi olan hoşnutsuzluk hissi, çok geçmeden yerini arzu/ istek duygulanımına bırakır. İstek (Alm: Begierde), ancak bir gereksinim durumunda ortaya çıkar. İsteğin duyumsanması, hoşnutsuzluğun kaynağı olarak görülen uyarı akışlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan bir prensibin varsayılmasını haklı kılar. Bu durumda hoşnutsuzluk bir iç dünyanın belirtisiyken, istek, bu iç dünyanın haz prensibine göre işlediğinin belirtisidir. Ruhsal aygıtın, hoşnutsuzluğu ortadan kaldırma, denge durumunu kurma ve koruma yolundaki tüm girişimleri haz ilkesinin belirtisi olarak okunabilir. Haz ilkesi, ruhsal süreçlerin tümünde izlenebilir. Freud'a (1957b) göre tüm ruhsal süreçler ve hatta en gelişmiş zihinsel aygıt bile haz ilkesinin güdümündedir (s. 120).

İstek, ruhsal aygıtın haz ilkesine göre işlediğinin belirtisi olmasının yanı sıra bir eksikliğin dışavurumudur. Bu eksikliğin giderilmesi -genellikle- ebeveynler tarafından gerçekleştirilir. Fakat ruhsal aygıt nesne ya-

çevrilmiştir. Jacques Lacan, "Trieb", sözcüğünün çevirisinde "instinct" sözcüğünün kullanılmasında hata olduğunu ifade eder. Lacan'a (2019) göre "Trieb", *aciliyeti* vurgulaması bakımından "instinct" sözcüğünden daha yetkindir (s. 55). Bu çalışmada aciliyeti daha çok vurgulaması sebebiyle "içgüdü" yerine "dürtü" sözcüğü tercih edilecektir.

tırımlarının bilgisini henüz kazanmadığı için dış dünyayı hoşnutsuzlukla, kendisini ise hazla ilişkilendirmiştir (Freud, 1957b, s. 136). Bu durumda nesnelerden kaynaklandığı varsayılan hoşnutsuzluk hissi, ruhsal aygıtın oto-erotik bir doyumunu yoluyla giderilir.

Kökensel olarak, ruhsal yaşamın en başında ego, dürtü yatırımı altında bulunur ve bir dereceye kadar onları kendi üzerinde doyurmaya yeteneklidir. Bu duruma ‘narsissizm’, bu doyumunu elde etme yoluna da ‘oto-erotik’ diyoruz (Freud, 1957b, s. 134).

Freud, burada *birincil narsissizmden* (primary narcissism) bahsetmektedir. Oto-erotik (autoerotic) yolla doyum sağlayan ruhsal aygıt, isteklerinin yerine getirilmediği durumların artmasıyla birlikte, kaybettiği denge/eksiksizlik durumunu tekrardan kurmaya çalışır (Freud, 1957a, s. 100). Başka bir deyişle bu oto-erotik birincil narsissizm durumuna geri dönmeye çabalar. Fakat aynı zamanda bazı nesneler haz kaynağı olarak görülme-yeye başlanır. Freud, nesnelerin ancak haz kaynağı olarak görüldüğü ölçüde egoya dâhil edildiğini vurgular (1957b, s. 111). Böylece ruhsal aygıt, nesne yatırımlarının bilgisini kazanmaya başlar. Ruhsal aygıt burada ikili bir bağlanım ile görünür: Birincisi, eski kendine yeterlik durumuna/ narsissizmine geri dönme çabası; ikincisi, bazı nesnelerin kendisini haz kaynağı olarak göstermesi. Bu durumda haz ilkesinin belirtisi olan istekler ve doyum çabaları narsissistik bir karakter taşır. Haz ilkesine göre işleyen ruhsal süreçlerde başka birtakım işlevler de gözlemlenmektedir. Bunlar süperegö ve ego olarak adlandırılan işlevlerdir.

Freud’a (2017) göre çoğu zaman ego ve süperegö birlikte algılanır, bu işlevler ancak aralarında bir çatışma varsa fark edilebilir (s. 21). Süperegö ile ego arasındaki çatışma, ruhsal aygıtta suçluluk duygusu (sense of guilt) olarak algılanır (Freud, 2019b, s. 92). Burada suçlama ve katı bir biçimde yargılama olarak karşımıza çıkan işlev süperegodur. Bu durumda suçluluk duygusu, süperegö olarak adlandırılan işlevin belirtisidir. Süperegö emir ve yasaklarla ego üzerinde hâkimiyet kurar. Aslında ego haz prensibine göre davranmak ister, çünkü ego, idin örgütlenmiş, organize olmuş halidir (Freud, 2017, s. 22). Fakat süperegönün ters yönde olan talepleri ego için

yasa seviyesindedir. Bu sebeple ego süperegoun taleplerini görmezden gelemey ve bu doğrultuda hareket eder. Süperegoun taleplerini karşılamadaki en ufak bir başarısızlık suçluluğu ve öz yargılama sürecini beraberinde getirir. Suçluluk duygusunun oluşması için bu yasaların çiğnenmesi gerekmez, yasaları çiğneme isteğinin varlığı bile suçluluk duygusunu oluşturmaya yetecektir. Ego, süperegoun utandırıcı ve aşağılayıcı eleştirisinden kurtulmaya çalışır. Süpereo istekleri olumsuzlar ve idin örgütlenmiş hali olan ego üzerinde suçluluk uyandırır. Freud (2017), suçluluk duygusunun izlenemediği saplantı nevrozlarının var olduğunu, fakat bu boşluğu, tövbe etmeler ve kendini cezalandırmak için mahrum bırakmalar gibi girişimlerin doldurduğunu belirtir (s. 47).

Süpereo ile ego olarak adlandırılan işlevlerin birbirinden ayrışması aralarındaki çatışmada izlenir. Haz prensibinin belirtisi, hoşnutsuzluğun ardından duyumsanan istek iken süperegoun belirtisi suçluluk duygusudur. Bu durumda ruhsal aygıtın bir diğer işlevi olan egoun belirtisini aramaya yönlendiriliriz. Ego, istekler ve yasaklar arasında -değişen oranlarda- sentez yapma işlevidir. Bu işlevin belirtisi -katı süperegoya rağmen- istekleri karşılamaya yönelik geliştirilen yöntemlerin tümünde izlenebilir. Burada ego olarak adlandırılan işlevin belirtisi, *bastırma* etkinliği üzerinde izlenecektir.

Bastırma/ baskı⁴, ego işlevinin izlenebildiği etkinliklerden biridir. Baskının, -suçluluk duygusunu oluşturan katı eleştirileri sebebiyle- süperegoudan kaynaklandığı varsayılabilir. Freud (2017) bunun bir yanılgı olduğunu ve süperegoun baskıdaki rolünü kolayca abartmanın tehlikeli olduğunu ifade eder (s. 17). Süperegoun baskıdaki rolünün abartılması, ego ve süperegoun çoğunlukla birlikte algılanmasından kaynaklanır. Baskının olduğu yerde süperegoun varlığı zorunludur (Freud, 1957a, s. 94), fakat süpereo baskının kaynağı değildir. Baskı süperegoudan değil, süperegoun talebi ile

⁴ Almanca orijinal metinde “Verdrängung” olarak geçer ve “baskı”, “yerinden etme”, “kovma” gibi anlamlara gelmektedir. Freud *Rüyaların Yorumu* (1914), *Baskı* (1915), *Bilinçsiz* (1924), *Narsissizm Üzerine Bir Giriş* (1924) ve diğer birçok eserinde sansür (Zensur) sözcüğünü baskı (Verdrängung) sözcüğünün yerine kullanmıştır.

egodan kaynaklanır (Freud, 2017, s. 13). Esasında süperego talepte bulunmaz, onun saf olumsuzlaması ego tarafından talep olarak algılanır. Süperego katı ve acımasız bir olumsuzlama; ego ise bu olumsuzlamanın yarattığı talepleri baskı/ sansür gibi yöntemlerle karşılamaya çalışma işlevidir.

Baskı egonun belirtisi değil, başvurduğu yöntemlerden biri olmak durumundadır. Baskı eğer amacına ulaşırsa bir belirtiye rastlamak mümkün değildir, burada başarılı olamamış baskılardan söz edilmektedir (Freud, 2017, s. 17). Ruhsal aygıtta bir içerik baskılanmış ve baskıya rağmen varlığını hissettiren bir güç kendini göstermiştir. Dolayısıyla baskı başarılı olamamıştır. Freud, baskının başarısız olduğu durumların göstergesi olan bu gücü *yineleme zorlantısı*⁵ kavramından yola çıkarak açıklar. Yineleme zorlantısı, bastırılmış olanın bilince çıkma girişimlerini tekrarlama çabasını yansıtır (Freud, 2019a, s. 36).⁶ Psikoterapi tekniklerinde yineleme zorlantısı, esasında psikanalistin belirti durumunu gidermek ve geçmişteki bir anıyı tekrardan ortaya çıkarmak için verdiği telkinlerin niteliğidir. Fakat Freud'a (2019a) göre nevrozlarda açıkça görünen bu olgu, ruhsal aygıtın dürtüsel bir hareketine işaret eder ve daha genel bir kümede ele alınır (s. 37).

Freud, *Haz ilkesinin Ötesinde* adlı eserinde *ölüm (thanatos)* ve *yaşam (eros)* olmak üzere iki dürtü türünden bahseder.⁷ Ölüm dürtüsü, ruhsal aygıtın ortadan kalkması pahasına hoşnutsuzluğu yok etmeyi amaçlayan bir dürtüdür (Freud, 2019a, s. 54). Burada uyarıların ortadan kalkması uyarı kaynağının yok edilmesiyle çözüme kavuşur. Ölüm dürtüsü, denge durumunu sağlamak için gerilemeli bir tavır sergiler (Gültekin, 2021, s. 564).

⁵ Yineleme zorlantısı, orijinal metinde “Wiederholungszwang” olarak geçer. Sözcük, tekrarlamak/ yinelemek anlamına gelen “Wiederholung” ve zorlama/ zorlanti anlamına gelen “Zwang” sözcüklerinin birleşmesinden türemektedir.

⁶ Freud, “bastırılmış olan” anlamına gelen “Verdrängte” sözcüğünü, Türkçeye “bilinçdışı” veya “bilinçsiz” olarak çevrilen “Unbewusste” sözcüğünün yerine kullanır. “Bilinç” olarak Türkçeye geçen sözcük ise Almanca orijinal metinde “Bewusstsein” olarak geçer.

⁷ Yaşam dürtüsü Almanca orijinal metinde “*Lebenstrieb*” olarak, ölüm dürtüsü ise “*Todestrieb*” olarak geçer. Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde*’nin bazı yerlerinde yaşam dürtülerinin yerine *cinsel dürtüleri* terimini, ölüm dürtülerinin yerine de *ben dürtüleri* terimini kullanır.

Yineleme zorlantısı, muhafazakâr bir dürtü (ölüm dürtüsü) hareketi olarak eski uyarısızlık-denge durumuna duyulan hasretin dışavurumudur ve bu hareketin nihai amacına ulaşması ölüm olarak görülür.

Hoşnutsuzluk duyumsayan ruhsal aygıt “eski duruma geri dönüş” için bastırılmış içerikleri tekrardan bilince çıkmaya zorlar. Bastırılmış olan (bilinçdışı), ruhsal aygıttan silinmez, aksine bilince çıkmak için türlü çarelere başvurur. Freud, rüyalar, dil sürçmeleri, nükte ve mizah gibi günlük yaşamdaki edimlerimizde bilinçdışının enerjisinin izlenebileceğini belirtmektedir. Yineleme zorlantısı, bilinçdışına itilen içeriklerin baskıya rağmen bilince çıkmak için gösterdikleri çabanın ruhsal aygıtta yarattığı durumdur. Freud’a (2019a) göre yineleme zorlantısı bastırılmış olanın gücünün belirtisidir (s. 36). Yineleme zorlantısı bastırılmış olanın bilince çıkma başarısını olduğu gibi, egonun bastırmadaki başarısızlığını da bildirir. Bu durumda bastırmadaki bir başarısızlık olarak yineleme zorlantısı egonun belirtisidir.

Yineleme zorlantısının, nevrozlarda görüldüğünden daha geniş bir alanda etkili olduğunu ve dürtüsel bir harekete işaret ettiğini vurgulamak için ölüm dürtüsü üzerinde durduk. Yaşam dürtüsü olarak da adlandırılan cinsel dürtüler ise ölüm dürtüsüyle benzer özellikler göstererek muhafazakâr bir dürtü hareketi sergiler (Freud, 2019a, s. 56). Freud’a göre cinsel dürtüler, ölüme giden dolambaçlı yolları takip ederek denge durumunu kurmaya çalışırlar ki bu dolambaçlı yollar yaşamı ifade eder. Görülüyor ki yaşam ve ölüm içgüdüleri, ruhsal aygıtta denge durumunun sağlanması yolunda harcanan çabanın nihai sonuçlarına göre adlandırılırlar. Esasında ruhsal aygıt ne yaşamı ne de ölümü bilir. Onun amacı, denge/ eksiksizlik durumunun kurulması yönündedir. Bu kurulum ister düzeneğin ortadan kaldırılması yoluyla, ister düzeneğin uyarı akışlarını kontrol altına alması veya direnmesi yoluyla olsun, dürtüler, dengenin sağlanması yolunda hareket ederler. Bu bakımdan yaşam ve ölüm dürtüleri yalnızca nihai sonuçları bakımından bir ayrıma izin verir. Freud’a (2019a) göre dürtüler arasında yapılan ayrım niteliksel değil, topografik bir karakter taşır (s. 67).⁸ Freud,

⁸ *Topografi*, psikolojide yerbetimsel kuram olarak geçer. Topografi, “bir tepkinin ilgili, somut olarak ölçülebilir boyutlarının tümü” olarak tanımlanır (Bakırcıoğlu, 2012, s. 2162).

Dürtüler ve Değişimleri (Instincts and Their Vicissitudes) (1957b) adlı yazısında dürtülerin sayısının ve çeşitlerinin bilinemeyeceğini ve ancak hedefleri üzerinden bilinebileceklerini ifade etmiştir (s. 123). Freud (1957b), dürtülerin ayırma izin vermeyen kökensel durumuna “birincil dürtü” (Alm: Urtrieb) adını vermiştir (s. 124).

İd/ haz ilkesi, ego ve süperego olarak adlandırılan işlevleri varsaymayı haklı kılan belirtilerden bahsedildi. Ego işlevinin -bastırmadaki başarısızlığı sebebiyle- yineleme zorlantısı belirtisini oluşturduğu ifade edildi. Yineleme zorlantısı sadece nevrozlarda görülen bir olgu olmadığı, daha temel bir eğilim olarak dürtüsel bir harekete işaret ettiği için dürtüler teorisi de çalışmaya dâhil edildi. Şimdi ise haz ilkesi ve süperego arasındaki ilişkiyi ve süperegonun kurulumuna giden süreci incelemek gerekmektedir. Denge durumunu sağlamaya yönelik girişimlerin tümü, haz ilkesinin varlığına dair inancı pekiştirmeye yöneliktir. Fakat süperegonun olumsuzlaması haz ilkesi ile çelişiyor gibi görünür. Yineleme zorlantısında bu durum daha da belirginlik kazanır. Freud (2019a), uyarı akışlarının artması hoşnutsuzluğu beraberinde getirdiği için, bastırılmış dürtü itkilerinin ortaya çıkmasına yol açan yineleme zorlantısının haz ilkesiyle olan ilişkisine değinmiştir (s. 36). Yineleme zorlantısı, ruhsal aygıt hoşnutsuzluk getirir, ancak buradaki hoşnutsuzluk haz ilkesiyle uyumludur. Ruhsal aygıt, hoşnutsuzluğa tahammül⁹ (*tolerans*) gösterir ve onu belli bir dereceye kadar katlanılabilir kılar.

Ruhsal aygıt, haz ilkesine uyumlu bir şekilde, hoşnutsuzluğa onay veren -varlığı zorunlu, fakat yeterli olmayan- süperego işlevini ön plana çıkarır (Freud, 2019a, s. 36). Freud’un, *Kitle Psikolojisi*’nde (2019b) ego-i-dealinden “ben’de bir basamak” (s. 89); *Ego ve İd* (2019a) adlı yazısında

Freud, dürtüler arasındaki ayrımın topografik karakterde olduğunu ifade ederken, dürtülerin kökensel ve niteliksel farklılıklarının olmadığını, yalnızca somut olarak ölçülebilen boyutlarının farklılaştığını anlatmaktadır.

9 Freud Almanca “Zulassung” sözcüğünü kullanır. Sözcüğün anlamı “izin verme”, “kabul sağlama”, “onay alma”dır. Metin içindeki karşılığı ise “hoşnutsuzluğun kabul edilmesini sağlama, bu duruma onay alma” şeklindedir. *Zulassung* sözcüğü bazı İngilizce çevirilerde *tolerans*, Türkçe çevirilerde *tahammül* olarak karşımıza çıkabilmektedir. Metin içinde *tolerans*/ *tahammül* sözcükleri anlatıma zarar vermediği için kullanımı uygun görünmektedir.

ise “ben’de bir derecelenme” (s. 95) olarak söz etmesinin sebebi budur. Ego-ideali/ süperego, aslında haz ilkesine uyumlu ve ona alt güdümlü olup uyarı akışlarının ruhsal aygıtta oluşturduğu hoşnutsuzluğa onay veren bir derecelenmesidir. Bu sebeple yineleme zorlantısında uyarı akışlarına izin veren süperego ile ruhsal aygıtın en temel işlevi olan haz ilkesi uyum içindedir. Ruhsal aygıtta duyumsanan şey, “bir sistem için hoşnutsuzlukken bir diğeri için doyumdur” (Freud, 2019a, s. 36).

Süperego, haz ilkesinin güdümünde onun sözcüsü olarak egonun karşısına çıkar (Freud, 2019a, s. 102). Öz-yargılama durumlarının ve yineleme zorlantısı yoluyla hoşnutsuzluğun tekrarlanması, haz ilkesi ile çelişen bir yanı yoktur. Süperego, ego üzerinde suçlamalarda bulunma işlevidir. Bu suçlamalarda ego edilgen ve hoşnutsuzdur; süperego ise egoyu suçlaması sebebiyle etkin bir tavır sergileyerek ruhsal aygıtta haz uyandırır. Yineleme zorlantısının ve öz-yargılama durumlarının ruhsal aygıtta uyandırdığı hoşnutsuzluk ile ruhsal süreçlerin çalışma prensibi olan haz ilkesinin çelişmediğini, Freud’un yaptığı gibi, süperegonun hoşnutsuzluğa belli bir dereceye kadar onay vermesi ile açıkladık. Fakat süperegonun hoşnutsuzluğa onay vermesi, onun kurulum amacını değil, yalnızca özelliklerinden birini yansıtır. Süperegonun kurulumu, oto-erotik doyumun görüldüğü birincil narsissizm durumunu tekrardan elde etme çabalarından biri olarak karşımıza çıkar.

Birincil narsissizm durumunda ego, oto-erotik doyum yoluyla kendi denge durumunu/ eksiksizliğini sürdürür. Burada ego ve ego-ideali henüz ayırmamıştır. Ego, kendisini hoşnutsuzluğu gideren bir doyum kaynağı olarak görür. Başka bir deyişle, birincil narsissizm durumunda egonun ideali kendisidir. Fakat isteklerin yerine getirilmediği durumların artması, birincil narsissizmden kopmayı beraberinde getirir.

Ruhsal aygıtın bu durumda oto-erotik doyum olanaklarına tekrardan sahip olma çabası ve bazı nesnelerin haz kaynağı olarak görülmesi olmak üzere ikili bir bağlanım gösterdiği belirtilmişti. Ego, haz kaynağı olarak görülen nesnelerin kendisine dâhil edilmesi yoluyla birincil narsissizme geri dönmek (regresyon) için çabalar. Nesnelerin haz kaynağı olduğu ölçüde egoya dâhil edilmesi sonucunda doyum olanağı oto-erotik olmaktan

çıkar. Ego nesneler yoluyla haz elde ederek nesne yatırımlarının bilgisini kazanır. Fakat ego, nesnelerin tüketimi konusunda engellerle karşılaşır. Haz kaynağı olan nesnelere erişim istenildiği ölçüde gerçekleşmez. Bu durumda ruhsal aygıtta bir derecelenme gerçekleşir. Egoya eklenen ve egonun elde edemediğini elinde bulunduran bir ideal yaratılır.

Çocukluğunun narsissistik eksiksizliğinden yoksun kalmayı istemez ve büyümesi sırasında başkalarının uyarıları ve kendi yargılarının uyanışıyla rahatsız edilirken bundan böyle o eksiksizliği elinde tutamadığı için, onu yeni bir ego-ideali biçiminde yeniden sağlamaya çalışır. İdeali olarak kendi önüne yansıttığı şey çocukluğunun, onda kendi ideali olduğu o dönemin yitik narsissizminin ikamesidir (Freud, 1957a, s. 94).

Olumsuzlama, suçlama ve ego üzerinde hâkimiyet kurma özelliklerini içeren ego-idealinin ruhsal aygıttaki kurulumu narsissistik bir karakter taşır. Oto-erotik doyum olanaklarının ortadan kalkması ve nesnelere erişimin engellenmesinin ardından nesne yatırımları egoya çevrilerek bir ideal yaratılır. Bu ideal, nesnelere erişimi elinde tutan bir nesnenin egoya katılması yoluyla gerçekleşir. Freud (1957a), nesne yatırımlarının ego içine çekilmesini *ikincil narsissizm* olarak adlandırır (s. 75). Bu durumda ego-ideali, ikincil narsissizmin bir örneği olarak karşımıza çıkar.¹⁰ Ego-ideali, narsissistik bir doyum çabası olarak egonun nesnelere erişimindeki yetersizliğinden doğar. Ego-ideali ve ego arasındaki fark arttıkça kendini suçlama/ aşağılama gibi durumlar da artar.

Ego-ideali, suçlayıcı ve eleştirel bir üsluba sahiptir, fakat ego-idealinin egoyu takdir ettiği ve ödüllendirdiği de görülür. Suçluluk duygusu ve katı eleştiriler, ego ve ego-ideali arasındaki farkın, övgü ve takdir gibi öz-memnuniyet bildiren durumlar ise ego ve ego-ideali arasındaki benzerliğin göstergesidir. Ego, ego-idealinin taleplerini karşıladığı sürece, -suçluluk gibi duygulanımlarla izlenebilir hale gelen- gerilim dizginlenir ve egoyu ego-idealinden ayırmak güçleşir.

Ego-ideali ikincil narsissizmin örneği olarak haz ilkesine göre işleyen bir süreci anlatmaktadır. Fakat nesnenin ego-ideali olarak alınması farklı

¹⁰ İkincil narsissizmin diğer örnekleri için ayrıca bkz. (Freud, 1957a, s. 61).

yollarla gerçekleşebilir. Bu farklı yolların incelenmesi ego-idealinin biçimlerinin incelenmesi anlamına gelecektir.

Ego-İdealinin Biçimleri

Freud, *Kitle Psikolojisi* adlı eserinde ego-idealinin oluşumunu özdeşleşme, tutkunluk ve hipnoz olmak üzere üç ayrı başlıkta inceler. Freud, bu biçimleri kitle yapısını çözümlemek için araştırma konusu yapmıştır. Fakat kitlede görülen tüm örgütlenmeler, nihayetinde kaynağını ruhsal aygıtın örgütlenmelerinden alır (Freud, 2019b, s. 7-8). Özdeşleşme, tutkunluk ve hipnoz, ego-idealinin biçimleri olup eleştiri, yargılama, suçlama, ödüllendirme ve cezalandırma gibi işlevlerin yerine getirilmesi olarak karşımıza çıkar.

Söz konusu ego-ideali biçimlerinden özdeşleşme (Identification), ruhsal yaşamın ilk dönemlerinde görülen ego-ideali biçimidir. Genel olarak cinsel (yaşam) dürtülerin amacına ulaşmasının engellenmesi sonucu ve nesne ile kurulan ilişkinin yüceltilmesi olarak ortaya çıkar (Freud, 2019a, s. 119). Freud'a göre "özdeşleşmenin amacı 'model' alınan başka bir ben'e benzeyecek biçimi özben'e kazandırmaktır" (Freud, 2019b, s. 59). Belirtmek gerekir ki Freud, özdeşleşme söz konusu olduğunda soruşturmalarına bu genel tanımlarla başlamaz. Çünkü Freud'un amacı, tanımlardan hareketle işlevleri tespit etmek değil, bu tanımlamayı mümkün kılan işlevleri açığa çıkarmaktır. Bu sebeple Freud, özdeşleşmelerin karakteristik özelliklerini göstermek ve özdeşleşmenin diğer ego-ideali biçimlerinden ayrıldığı noktaları belirlemek için bir ayrıma giderek özdeşleşmenin üç biçiminden bahseder.

Freud, *Kitle Psikolojisi* (2019b) adlı eserinde özdeşleşmenin üç farklı görünümünden söz etmektedir. Özdeşleşmenin birinci görünümü, bir nesneye duygusal bağlanımın ilk biçimi olarak karşımıza çıkar (Freud, 2019b, s. 60). Bu ilk duygusal bağlanımda nesnenin anne mi yoksa baba mı olduğu, çalışmamızın temel konusunu oluşturmaya da Freud'un bu konuda çekimser bir tutum sergilediğini belirtmekte yarar var.¹¹ Birinci özdeşleş-

¹¹ Freud, *Ben ve İd* (2019) adlı yazısında Oidipus kompleksinin çözülüşünde anne ya da baba ile özdeşleşmenin mümkün olduğunu, baba ile özdeşleşmeyi daha normal olarak görme eğiliminde olmamıza rağmen, tek tip bir birincil özdeşleşmenin varlığından bahsetmenin

mede dikkat edeceğimiz nokta ilk nesnenin ne olduğu değil, bu ilk özdeşleşmenin sonraki süreçlerde etkili olup olmadığıdır. Freud’a göre “...en erken yaşlarda doğan ilk özdeşleşmelerin etkileri genel ve kalıcı olacaktır” (Freud, 2011a, s. 38). Bu bakımdan birinci özdeşleşmeler sonraki ego-ideali edinme biçimlerinin çekirdeğini oluşturur. Özdeşleştiği ebeveynini¹² ego-ideali olarak kurgulayan ruhsal aygıt, eylem ve düşüncelerini söz konusu idealin nezaretinde gerçekleştirir. Bu eylem ve düşünceleri ödül ve ceza gibi pekiştiriciler takip eder ve bu sayede ego-ideali, ortaya koyduğu sonuçlar üzerinden belirginlik kazanır.

İkinci özdeşleşme biçimi ise kendisinden sonraki süreçler üzerinde etkili olan birinci özdeşleşmeye bir geri dönüş (regresyon) niteliği taşır (Freud, 2019b, s. 60). Bu geri dönüşle birlikte nesnedeki birtakım özellikler egoya kazandırılır. Freud (2019b), egoya özellikler kazandıran bu mekanizmayı açıklamak için içe yansıtma (introjeksiyon) terimini kullanır (s. 68).¹³ İçe yansıtma, nesnede kayda değer bulunan ve ruhsal aygıtta ideal olarak kurgulanan bazı özelliklerin egoya kazandırılmasını ve bu sayede zenginleştirilmesini içerir (Freud, 2019b, s. 68).

Freud (2019b), İkinci özdeşleşme biçimini karakterize eden içe yansıtmayı açıklarken melankoli vakalarında görülen semptomlardan yararlanır (s. 62-63). Melankoli vakalarında da içe yansıtılmış bir nesne söz konusudur. Fakat burada amaç, vazgeçilen ya da yitirilen nesneden öç almaktır (Freud, 2019b, s. 63). Melankolik birey, herhangi bir sebepten dolayı kaybettiği nesneye duyduğu sevgi ve nefreti içinde beslemeye devam eder (Freud, 2011b, s. 30). Nefretin sevgiye eşlik etmesi, suçlama veya yargılama gibi yaptırımlar sayesinde bireyin kendini, dahası içe yansıttı-

sağlıklı olmadığını vurgular. Ayrıca kız çocuk ve erkek çocuk özelinde özdeşleşme farklı boyutlar kazanabildiği için özdeşleşmenin ilk nesnesini tespit etmek zorlaşmaktadır. Özdeşleşmenin ilk nesnesini tespit etmedeki güçlüğün diğer sebepleri için ayrıca bk. (Freud, 2019a, s. 98-99).

¹² Freud, *Ben ve İd* adlı yazısındaki bir dipnotta, baba veya anne özdeşleşmesinin yerine ebeveynler/ *Eltern* ile özdeşleşme fikrinin daha az sakıncalı olduğunu ifade eder (Freud, 2019a, s. 98).

¹³ Freud içe yansıtma (introjeksiyon) terimini Sándor Ferenczi’ye atıfla kullanır. Ayrıca bk. Freud, *Kitle Psikolojisi*, 68.

ğı nesneyi cezalandırmasına imkân verir (Freud, 2011b, s. 17). Melankoli vakalarındaki nesnenin introjeksiyonunu içe yansıtmanın özel bir örneği olarak okumanın daha sağlıklı olduğunu ve özdeşleşmenin ikinci biçiminin karakteristik özelliğini oluşturan içe yansıtma kavramını netleştirmek için bu özel örnek temelinde yapılacak bir açıklamanın yetersiz kalacağını belirtmeliyiz.

Özdeşleşmenin üçüncü ve son biçimi, egonun nesne ile arasında önemli bir benzerlik fark etmesinden doğar. Bu özdeşleşme, ruhsal bulaşım (psşik enfeksiyon) yoluyla bireyler arasında bir duygudaşlığı (sempati) beraberinde getirir (Freud, 2019b, s. 60-61). Freud, özdeşleşmenin üçüncü biçimini, aynı pansiyonda kalan kızlardan birinin kıskançlık kaynaklı histeri nöbeti geçirmesi üzerinden anlatır. Kızlardan biri, herkesten gizli mektuplaştığı sevgilisini herhangi bir sebepten dolayı pansiyondaki diğer kızlardan kıskanmaya başlar ve buna histeri nöbetiyle tepki verir (Freud, 2019b, s. 60). Oluşan bu tepki şemasındaki kıskançlık, olayın iç yüzünden haberdar olan diğer kızlar tarafından benimsenir ve histeri nöbeti devralınır. Ruhsal bulaşım olarak adlandırılan bu yolla duygudaşlık sağlanmış olur. Burada ruhsal bulaşımı tetikleyen unsur, ego ve nesne arasındaki önemli benzerliğin fark edilmesidir. Freud'un (2019b) verdiği örnek özelinde söz konusu önemli benzerlik, diğer kızların da benzer bir gizli sevi ilişkisinde bulunma isteğini içlerinde yaşatmalarıdır (s. 60). Üçüncü özdeşleşme biçiminde Freud'un verdiği örnek duygudaşlığı açıklamada her ne kadar sınırlı olsa da bize birtakım bağıntıları göstermesi bakımından önem arz eder. Burada dikkat edilecek nokta, -ikinci özdeşleşme biçiminde olduğu gibi- üçüncü özdeşleşme biçiminin de egoda bir zenginleşmeye yol açtığıdır. Egonun zenginleşmesi, türlü yöntemler geliştirilerek istekler ve bu istekler arasında sentez yapılması, başka bir deyişle işlevsel olarak egonun ön plana çıkması anlamına gelir. İkinci özdeşleşmede içe yansıtma yoluyla gerçekleşen ego zenginleşmesi, üçüncü özdeşleşme biçiminde duygudaşlık sonucunda ortaya çıkmıştır.

Geldiğimiz bu noktada, ikinci ve üçüncü özdeşleşme biçimleri arasında, egoda zenginleşmeye yol açmaları bakımından bir benzerlik bu-

lunduğunu söylemek mümkündür. Her iki biçimde de bu zenginleşme, özdeşleşmenin kısmî karakterde olmasından kaynaklanır. Özdeşleşme biçimlerinde egonun zenginleşmesi söz konusu olduğunda birinci biçimde de bu olguyu aramaya yönlendiriliriz. Freud, ilk kez 1921 tarihinde yayınlanan *Kitle Psikolojisi* adlı eserinde, birinci özdeşleşmenin kısmî mi yoksa bütüncül mü olduğunu açık bir şekilde belirtmez; fakat özdeşleşmeyi erkek çocuk üzerinden açıklarken çocuğun “tıpkı babası gibi olmak istediğini” ve “her bakımdan onun yerine geçmek istediğini” ifade eder (Freud, 2019b, s. 57). Ayrıca daha sonra yayımlanan *Ego ve İd* (1923) adlı yazısında Freud, ebeveynlerle kurulan özdeşleşmelerin, nesnenin egoda bir kurulumu olarak betimlenebileceğinden bahseder (Freud, 2011a, s. 36). Bu atıflar bizi, özdeşleşmenin ilk biçiminin kısmî değil, bütüncül bir karakter taşıdığı fikrine yakınlaştırır. Bu sebeple birinci özdeşleşmenin egoda zenginleşmeye yol açıp açmadığı bir sorun olarak kalır. Ego-idealinin diğer biçimleri olarak inceleyeceğimiz tutkunluk ve hipnozun bütüncül bir içe yansıtmayı içerdiğini ve egoda bir yoksullaşmaya neden olduğunu göz önünde bulundurursak birinci özdeşleşmeyi tutkunluk ve hipnozdan ayırmanın ne denli gerekli olduğu anlaşılacaktır.

Tutkunluk ve hipnozda nesnenin topyekûn ikamesi egoyu yoksullaştırırken ilk özdeşleşme biçimindeki ebeveyn ikamesi bir zenginleştirmeyi beraberinde getirmiştir. Aynı olgunun tutkunluk ve hipnozda farklı, özdeşleşmenin ilk biçiminde farklı sonuçlar doğurmasını, ilk özdeşleşme biçiminin egonun oluşum/gelişim dönemine denk gelmesiyle açıklayabiliriz. Ego-ideali oluşumundan önce ego henüz zayıftır (Freud, 2019a, s. 96), bu zayıflığın giderilmesi ebeveynin ego-ideali olarak benimsenmesine bağlıdır. Bu sebeple özdeşleşmenin birinci biçimi de tıpkı diğer biçimlerde olduğu gibi egoda zenginleşmeyi doğurur. Aradaki tek fark nesnenin kısmen değil, bütüncül bir şekilde içe yansıtılmasıdır.

Birincisi, nesneyle ilk duygusal bağlanım, ikincisi, regresyon yoluyla nesnenin ego içerisine yansıtılarak belli özelliklerin kazanımı, üçüncüsü ise benzer arzuların ötekinde izlenmesini takiben oluşan duygudaşlık olarak

üç özdeşleşme biçiminden bahsettik. Gördük ki özdeşleşme biçimlerinden ilki bütüncül bir nesne ikamesini içerse de egonun henüz zayıf olmasından dolayı diğer özdeşleşme biçimlerinde olduğu gibi egonun zenginleşmesini beraberinde getirmektedir.

Ego-idealinin bir başka biçimi olarak araştırmamızın konusu olan tutkunluk¹⁴, doğrudan doyum sağlamak için cinsel dürtülerin belli bir nesneye yönelmesi olarak tanımlanır (Freud, 2019b, s. 65). Nesneye yönelme, cinsel dürtüler amacına ulaştığında ortadan kalkar. Fakat ruhsal aygıt, ileride tekrardan cinsel bir gereksinimin ortaya çıkacağına kesin gözle baktığı için nesneyle olan yakınlığını sürdürür (Freud, 2019b, s. 65). Nesnenin arzulanmadığı durumlarda bile sevilmesinin sebebi de budur. Böylece tutkunluk, dürtülerin tatmin edilmesiyle son bulmaz ve devamlı bir yönelim haline gelir.

Tutkunluğu karakterize eden özellik, nesneyi idealize etme çabasıdır (Freud, 2019b, s. 67). Ruhsal aygıtta nesne, en yüksek erdemlere ve kusursuz bir tabiata sahiptir. Burada nesnedeki özellikler cinsel yönelimi tetiklemiş değildir, aksine, onu bu denli yüce özelliklerle donatan cinsel yönelimdir. En yüce özelliklerle donatılan nesnenin yaptığı ve istediği her şey kusursuz olarak kabul edilir. Eleştiri mekanizması nesne üzerinde etkili olmaz, hatta eleştirilerin hepsi nesnenin gözünden ve onun zararına olduğu ölçüde diğer nesnelere yöneltilir. Freud'a (2019b) göre "obje ben'i adeta yiyip tüketmiştir" (s. 67-68). Tutkunluk durumunda nesne idealizasyon sürecinden geçerek ruhsal aygıtın eleştiri mekanizması, daha genel olarak ifade etmek istersek ego-ideali haline gelmiştir (Freud, 2019b, s. 68).

Özdeşleşme biçimlerinde (birinci biçimin istisna olduğunu göz önünde bulundurarak) nesnenin kısmen içe yansıtıldığını ve egoda bir zenginleşmeyi doğurduğunu ifade etmiştik. Tutkunluk durumunda ise egonun yoksullaştığı görülür (Freud, 2019b, s. 68). Çünkü nesneden özellikler alınmamış, nesnenin topyekûn bir ikamesi oluşturulmuştur. Şu halde tut-

¹⁴ Almanca orijinal metinde "Verliebtheit" olarak geçer. Karşılığı ise "tutkunluk", "delicesi-ne aşık olmak", "aşırı değer vermek"tir.

kunlukta ego-ideali konumundaki nesne, ruhsal aygıtın bir işlevini ifade etmektedir.

Özdeşleşme ve tutkunluktan sonra ego-ideali edinmenin bir diğer biçimi hipnoz (hypnosis) durumunda görülür. Hipnotizma, ruhsal rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan bir psikoterapi tekniğidir. Bu psikoterapi tekniğinin ego-ideali ile ilgisi, hipnotizör ile hipnoz edilen arasındaki ilişkide saklıdır. Hipnoz durumunda denek, tutkunlukta olduğu gibi eleştiriden el çeker ve alçakgönüllü bir söz dinlerliğe gömülür (Freud, 2019b, s. 69). Hipnotizörün telkinleri ruhsal aygıtın bir parçası olmuş gibidir. Freud’a göre “hipnotizma, denek’in tüm ruhsal ilgisini hekimin şahsında toplar” (Freud, 2019c, s. 52). Hipnoz durumunda hipnotizörün telkinleri ruhsal aygıtın denetçisi olmuştur. Dolayısıyla hipnozda ego güçsüzleşir ve tüm inisiyatifini hipnotizöre devreder. Freud (2019b), hipnoz durumunda ego-idealinin yerini hipnotizörün aldığını açıkça belirtir (s. 69).

Tutkunlukta olduğu gibi hipnozda da nesnenin bütüncül bir içe yansıtımını görürüz. Bu bütüncül içe yansıtma ego-idealini nesneye teslim ederek egonun yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Tutkunluk ve hipnoz, bütüncül bir içe yansıtmayı ve egoda yoksullaşmayı beraberinde getirir de nesneye karşı cinsel bağlanım söz konusu olduğunda ayrışırlar. Tutkunlukta gördüğümüzün aksine hipnozda cinsel doyum çabası yer almaz (Freud, 2019b, s. 70).

Buraya kadar Freud’un id, ego ve ego-ideali olmak üzere kavramsal-laştırdığı işlevlerden, bu işlevleri varsaymayı haklı kılan belirtilerden ve ego-idealinin biçimlerinden bahsedildi. Ego-idealinin biçimleri olarak özdeşleşme, tutkunluk ve hipnoz incelendi. Şimdi ise Hegel’in köle-efendi diyalektiği ve bu diyalektiğin ortaya çıktığı felsefî zemin incelenecektir. Bu çalışmada, Hegel’in köle-efendi diyalektiğini Freud’un kurmuş olduğu kavramsal çerçevede değerlendirmek ve kölelik-efendilik kavramlarını söz konusu ego-ideali biçimleri ile karşılaştırmak amaçlandığı için bu inceleminin yapılması kaçınılmazdır.

2. Hegel'in Köle-Efendi Diyalektiği

Hegel'in kurduğu felsefi sistem, mutlak tinin, kendini özbilinçlerin¹⁵ özdeşliğinde dolaysız bir biçimde açılımını konu edinir. Bu açılım sürecinde mutlak tin, bazı aşamalardan geçer ki bu aşamalar, bireyin ve dahası özbilinçlerin özdeşliğini mümkün kılan kitlenin, uygarlığın temelini oluşturur. Bireylerin birbirlerini tanımaları ve bir arada yaşamaları, uygarlığı kurarak mutlak tinin amacına hizmet etmeleri anlamına gelecektir. Mutlak tinin bu serüveni bireyin bilincinden başlayıp özbilince ve sonrasında özbilinçlerin özdeşliğine doğru ilerlemektedir.

Hegel, köle-efendi diyalektiğini özbilinçlerin tanınma (recognition) mücadelesi olarak tanımlar. Söz konusu tanınma mücadelesi özbilinçler arasında gerçekleştiği için köle-efendi diyalektiğinin incelenmesinden önce özbilinç kavramının Hegel felsefesindeki konumu belirlenmelidir. Özbilincin konumu ise ancak ortaya çıkacağı zemini hazırlayan bilincin basamakları takip edilerek belirlenebilir.

Hegel'e (1977) göre bilincin basamakları, bilincin türleridir ve dünyanın ayrıntılı tarihini yansıtır (s. 50). Hegel'in felsefi projeksiyonu, mutlak tinin kendisinin kesin ve dolaysız bilgisini elde etme yolundaki diyalektik süreci açıklamaktadır. Bilincin türleri ve özbilincin tarihteki görünümü, mutlak tinin amacını gerçekleştirmesi için koşuldur. Özbilincin tarihteki ilk görünümü ise köle ve efendi arasındaki diyalektik ilişkide ortaya çıkar. Çalışmanın amacı ve sınırları açısından Hegel'in felsefi projeksiyonu değil, bu projeksiyonda özbilinç olarak köle ve efendi arasındaki ilişki odak noktası olacaktır. Bu durumda bilincin basamakları özbilincin oluşumuna doğru izlenecektir.

Bilincin Basamakları ve Bilinçten Özbilince Geçiş

Hegel'e göre bilinç (Bewusstsein), duyu kesinliği, algı ve anlama yetisi olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar bilginin güvenilirliğine doğru atılan adımlar olarak hiyerarşik bir dizilime ve diya-

¹⁵ Özbilinç sözcüğü, Almanca orijinal metinde "Selbstbewusstsein" olarak geçer. Özbilinç, Türkçede "kendinin bilinci" olarak da kullanılmaktadır.

lektik bir sürece işaret eder. Bu hiyerarşik dizge ve diyalektik sürecin ilk halkası duyu kesinliği, ikincisi algı, üçüncüsü ise anlama yetisidir. Hegel, mutlak tinin kendisinin kesin ve dolaysız bilgisini elde etme yolundaki diyalektik süreci açıklarken “içererek aşma” anlamına gelen “*Aufhebung*” sözcüğünü kullanır.¹⁶ Duyu kesinliği, algı ve anlama yetisi olarak adlandırılan bilinç türleri arasındaki hiyerarşik geçiş, önceki tüm basamakların “içerilerek aşılması”, “saklanarak ortadan kaldırılması” anlamına gelecektir.

Duyu kesinliği (sense-certainty) bilincin ilk basamağı olup başlangıç durumunda nesneyle olan dolaysız ilişkiyi yansıtır (Hegel, 1977, s. 58). Duyu kesinliğinde bilinç nesneye karşı edildendir ve adeta bir “dalıp gitme” durumu söz konusudur. Duyu kesinliği bilincin başlangıç basamağı olsa da en zengin içeriğe sahiptir. Çünkü nesneler, algılamada ve anlama yetisindeki kadar değiştirip dönüştürmelere maruz kalmazlar. Ancak duyu kesinliğinin en zengin içeriğe sahip olması, gerçekliği en iyi yansıttığı anlamına gelmez. Duyu kesinliği içerik bakımından zengin, fakat gerçekliğin ölçütü olmak bakımından yoksul kabul edilir (Hegel, 1977, s. 58). Hegel (1977), duyu kesinliğinin gerçeği yansıtmak için yeterli olmadığını göstermek için duyu yoluyla edinilen bilginin “bayatladığını” ve her zaman için kesinlik bildirmediğini ifade etmiştir (s. 60). Hegel (1977), duyu kesinliğinin evrensel olduğunu, fakat bu evrenselliğin nesnede değil, öznenin nesne hakkındaki bilgisinde yattığını ifade eder (s. 61).

Duyu kesinliğini içerecek şekilde bilincin bir sonraki basamağı algıdır. Algı (perception), duyu kesinliğinden farklı olarak, nesneyi özelliklerle donatır ve onu “şey” olarak ayırır. Algı söz konusu olduğunda nesnede bir özellik ayırır ve bu özellik tüm benzer nesnelere giydirilir. Bu se-

¹⁶ *Aufhebung* sözcüğü Türkçeye “ortadan kaldırma” olarak çevrilmektedir. Fakat Hegel bu sözcükten daha fazlasını anlamaktadır. Hegel’in kullandığı biçimiyle *Aufhebung*, içererek aşma, saklayarak yok etme, kapsayarak ortadan kaldırma anlamlarına gelir ve diyalektik sürecin hareketine işaret eder. Hegel, meyvenin ilk biçimleri olan tomurcuk ve çiçeğin, meyvede korunarak ortadan kaldırıldığını belirterek *Aufhebung* sözcüğünün bir örnek üzerinden açıklar. Bu açıklama için ayrıca bkz. (Hegel, 1977, s. 2).

beple ayırmsanan özellik tekilliğin ötesine geçerek evrensel bir karaktere bürünür. Hegel (1977), bu ayırmsamanın hatalı olabileceğini ve algının bir aldanmaya sebep olabileceğini belirtir (s. 70). Hegel (1977), tuzun beyaz, küp şeklinde, acı ve belli bir ağırlığı olan bir nesne olarak algılandığını, fakat bu özelliklerin birbiri ile ilgili olmadıklarını ifade eder (s. 68-69). Örneğin, acılık, beyazlığı gerektirmez, fakat algı düzeyinde kalınırsa herhangi bir özellik bir diğer özelliği ve bu özellikler toplamı “şey” olarak nesnenin tanımlanmasını beraberinde getirebilir. Hegel’e göre algı bu sebeple gerçekliği yansıtmada güvenilir değildir.

Bilincin üçüncü ve son halkası olarak anlama yetisi (understanding), duyu kesinliğini ve algıyı içermekte, fakat onlardan daha fazla bir şeyi ifade etmektedir. Bilincin anlama yetisi aşamasında nesneler kavram haline gelir (Hegel, 1977, s. 79). Anlama yetisinde nesnelerle olan iletişim, nesnelerin kavram halinde ele alınmasından dolayı zihne taşınmıştır. Bu sebeple anlama yetisinde bir iç muhasebe ve refleksiyon mümkün kılınmıştır. Hegel (1977), anlama yetisinde bilincin “kendi kendiyile konuştuğunu”, “kendinden haz duyduğunu” ifade eder (s. 101). Hegel’de duyu kesinliği ve algı aşamalarında özbilinçten bahsedilemez, fakat anlama yetisi, bilincin kendini nesne edindiği etkinlik olup özbilincin ortaya çıkacağı zemini oluşturur. Anlama yetisi özbilincin ortaya çıkması için gerekli zemini hazırlar. Bu zemin özbilincin ortaya çıkması için yeterli değil, yalnızca gereklidir. Anlama yetisi, kendinin bilincini değil, duyumsamaya konu olan nesnelerin bilgisini üretir.

Bilinçten özbilince geçiş, bir nesne değişikliği yoluyla gerçekleşir. Bilincin türlerinde görüldüğü üzere tüm ilgi nesne üzerindedir. Özbilinçte ise ilgi içeri döner ve bilinç kendisini nesne olarak alır. Bilincin kendini nesne olarak alması ancak bir *istek* (Alm: Begierde) yoluyla gerçekleşebilir. Eğer istek yok ise bilincin kendisinin farkına varmasını sağlayacak uygun koşullar da yok demektir. Hegel’e (1977) göre özbilinç, istegin ortaya çıkmasıyla nesnenin kendisinden bağımsız olduğunun farkına varır (s. 109). İstek, bir eksikliğin/ var olmayışın ifadesidir ki, bu durum ben-öteki ayrımını beraberinde getirir. Hegel’e (1977) göre, düşünen (ben) ve dü-

şünülen (öteki/ nesne) arasındaki ayırım –istek yoluyla- ortadan kalkınca “ben benim” totolojisi ile özbilinç açığa çıkar (s. 105). Kojève bu süreci şu şekilde anlatmaktadır:

Gerçekten de, insan bir istek duyduğunda; örneğin karnı acıktığı, bir şey yemek istediği ve bunun bilincinde olduğunda, zorunlu olarak *kendinin* bilincini edinir. İstek kendini her zaman, *benim* isteğim olarak açığa-vurur ve isteği Açığa-vurmak için, ‘Ben’ sözcüğünden yararlanmak gerekir. İnsan, bir şeyi seyredişine ne kadar ‘*dalmış gitmiş*’ olursa olsun, bu şeye ilişkin *istek* doğduğu an, hemen ‘*kendine çağırılmış*’ olacaktır. Ve bunun üzerine, seyrettiği şeyden daha fazla olarak seyredişinin de var olduğunu, *kendisinin* de var olduğunu ve kendisinin *o şey* olmadığını görecektir. Ve o şey kendisine bir ‘*nesne*’ (*Gegen-stand*); kendisinde bulunmayan *kendisi* olmayan, ama bir Ben-olmayan olan bir *dış* gerçeklik olarak görünecektir (Kojève, 2020, s. 37-38).

İstek yoluyla kendisinin farkına varan özbilinç, bağımsız nesneyi ortadan kaldırmak, onu dönüşüme uğratmak için eylemlerde bulunur. Şu halde bilinçten özbilince geçişin koşulu istektir. Fakat istek tek başına özbilincin ortaya çıkması için yeterli koşulu sağlamaz. Çünkü nesnelerin dönüşüme uğratılması ve ortadan kaldırılması, esasında bağımsız olan varlığın olumsuzlanması ve özbilincin kendini bu varlıkla doldurmasıdır. Varlığın olumsuzlanması, isteğin ortaya çıkmasını engellemediği için başarısız bir ortadan kaldırma işlemidir. Nitekim varlık ortadan kaldırılmış değildir, özbilinç hala bu varlığa bağımlıdır. Hegel’e (1977) göre bir özbilinç doyuma ulaşmak için başka bir özbilincin varlığına ihtiyaç duyar (s. 80).

Varlığı İstemek, kendini bu Varlıkla doldurmaktır, kendini ona kul etmektir. Varlık-olmayanı İstemek ise, kendini Varlıktan bağımsızlaştırmaktır, kendi özerkliğini, Özgürlüğünü gerçekleştirmektir (Kojève, 2020, s. 40).

Bu durumda özbilincin olumsuzlanması, bir var olmayan (bir başka özbilinç/bir başka istek) üzerinde gerçekleşmelidir. Duyu kesinliği, algı ve anlama yetisi olarak bilincin basamakları, bir başka özbilincin -veya bir başka isteğin- istenilmesi ile özbilinç haline gelir. Bu durumda özbilinçten bahsedilebilmesi için iki özbilincin karşı karşıya gelmesi ve aralarında bir tanınma isteğinin hüküm sürmesi gerekmektedir.

Tanınma Mücadelesi ve Köle-Efendi Diyalektiği

Hegel, *Tinin Fenomenolojisi* adlı eserinin ikinci bölümünde, “özbilinç” başlığı altında kölelik (bondage) ve efendilik (lordship) kavramlarını ele almıştır. Köle (bondsman) ve efendi (lord), bu sıfatları edinmelerinden önce iki bağımsız bilinç olarak vardır. Karşı karşıya geldiklerinde kendi bilinçlerinden emindirler, fakat henüz kendilerini diğer tarafa özbilinç olarak göstermiş değildirler (Hegel, 1977, 113). Özbilincin, kendisini özbilinç olarak göstermesi ancak belirli bir varoluşa dayanmadığını, diğer nesnelerden farklı olduğunu göstermesiyle mümkündür (Hegel, 1977, s. 113). Bilinç kendisini bir öteki (other) olarak karşısında görerek özbilinç olabilir. Bu özbilinçler, kendilerini diğer özbilince tanıtmak, öznel gerçekliklerini nesnel gerçeklik seviyesine çıkartmak isterler ve bu amaçlarını gerçekleştirmek için bir kavgaya tutuşurlar. Bu kavga iki özbilincin yaşam mücadelesi olarak karşımıza çıkar. Hegel’e (2019) göre onlar, “Bu kavgaya girmek zorundadırlar, çünkü kendi kendilerinin kesinliğini, *kendileri için olmayı*, başkasında ve kendilerinde gerçekliğe yükseltmelidirler” (s. 82).

Köle ve efendi kavramlarından bahsedebilmek için iki özbilincin de kavgadan sağ çıkması gerekmektedir. Dolayısıyla kavganın taraflarından biri, ölüm tehlikesinden korkarak diğerinin özbilincini tanımalıdır. Burada, yenilen, diğerinin özbilincini tanıyan ve bağımlı bir özbilinç haline gelen kişi köle, kendi varlığını diğerinde kabul ettirerek/ tanıtarak bağımsız bir özbilinç olan kişi ise efendi olarak adlandırılır (Hegel, 1977, s. 115).

Ölüm tehlikesinin ve tanınma arzusunun içerildiği bu kavganın sonucunda köle ve efendi sıfatları özbilinçlere yüklenir. Efendi, köleyi baskı altına alarak onu çalışmaya zorlar; köle de efendinin boyunduruğu altında tüm buyrukları yerine getirir. Yenilen kişinin bilinci efendiye bağımlı hale gelmiştir. Efendi, çalışmaya gerek duymadan dış dünya nesnelerini tüketirken köle, bu nesneleri dönüşüme uğratarak efendinin doyumuna aracılık etmektedir. Burada efendinin nesnelerle olan ilişkisi dolaylıdır, bu dolayım efendiye yalnızca tüketmek görevini bırakır (Hegel, 1977, s. 115-116). Böylece efendi, gerçekliğini dış dünyadan kendisine çevirebilir. Kölenin ise nesneleri ortadan kaldırma/ olumsuzlama girişimleri başarı-

sız olur. Çünkü köle için doğa bağımsızdır ve tamamen tüketilemez. Köle, nesneleri tamamen ortadan kaldıramaz; o daha çok doğa üzerinde *çalışır*. Hegel’e (1977) göre çalışma, “dizginlenmiş istek”tir (desire which is held in check) (s. 118). Köle, diğer özbilinçte kabul görerek nesnel gerçekliğini tesis etmek isterken doğanın işçisi, efendinin kölesi olmuştur. Bu sebeple köleye biçilen çalışma rolü, başlangıçta kavganın amacı olan tanınma isteğinin dizginlenmiş halidir.

Efendinin payına ise yalnızca doğanın bağımlı yanı düşer. Efendi doğayla arasına köleyi geçirerek doğayı kontrol altına almış, nesnelerin bağımsızlığını kölenin çalışması yoluyla ortadan kaldırmıştır. Efendi, kölenin çalışmasının ürünü olan nesneleri tüketip ortadan kaldırarak doyum sağlar. Kölenin emeği ve çalışması, efendiyi kendi gerçekliğine çevirir. Bu sayede efendi, nesneleri tüketerek özbilincini tazeler.

Kendi özbilinçlerini diğerinde kabul ettirmek için girişilen mücadelenin sonucunda köle bağımsızlığını kaybetmiştir. Kölenin mücadeleyi kaybetmesi, efendiye bağımlı olması demektir. Efendi ise mücadeleyi kazanmış, ancak özbilincini diğer özbilinçte gerçeklik seviyesine yükseltmemiştir. Şüphesiz ki köle efendiyi gerçeklik olarak belirler, fakat köle bağımlı bir bilinç olarak gerçekliğin ölçütü olmaktan uzaklaşmıştır. Efendi, doyumunu bağımsız bir bilinç tarafından tanınarak değil, bağımlı bir bilincin aracılığıyla nesnelerden sağlamaktadır. Efendi, tükettiği nesneleri gördüğü gibi, bu nesneleri değiştirip dönüştüren köleyi de nesne olarak görür. Efendi yalnızca kendisine odaklanmış ve kendi gerçekliğini kendi içinde onaylamıştır. Köle ve efendi, tanınmayı isterken tekrardan öznel gerçekliklerini elde etmişlerdir. Efendi, özbilincini bir başka özbilince tanıtmak ve öznel gerçekliğini nesnel gerçekliğe yükseltmek istemekteydi. Fakat bu durumda “efendi, kendisinin bilip-tanımadığı herhangi biri tarafından bilinip-tanınmaktadır” (Kojève, 2020, s. 91). Dolayısıyla efendinin gerçekliği nesnel değil, öznel bir gerçekliktir. Efendinin elde ettiği şey, nesneleri ortadan kaldırma yoluyla doyum sağlamaktır. O halde denilebilir ki efendi doyuma ulaşmak bakımından başarılı, fakat doyum seçeneklerini tesis etmek bakımından başarısız olmuştur. Hegel’in, özbilincin doyumunu bir başka öz-

bilinçte tanınma ile mümkün görmesi göz önünde bulundurulursa burada bir doyumdan da söz edilemez. Hegel (1977), nesnelerin olumsuzlanması, ortadan kaldırılması yoluyla ulaşılan doyumu “kendinin *duygusu*” olarak niteler (s. 118). Bir özbilincin doyumu ancak tanınma ile mümkündür. Köle ise bağımlı bir özbilinç olarak efendinin hizmetindedir. Bu sebeple köle doyuma ulaşmak için isteklerini erteleyerek doğa üzerinde çalışmalı ve efendiyi memnun etmelidir. Tanınma mücadelesinde geline nokta, iki özbilincin nesnel değil, öznel gerçekliklerini elde etmeleridir. Köle kavgayı kaybettiği için, efendi ise köleyi nesne olarak gördüğü için tanınma girişimleri başarısız olmuştur.

Köle-efendi diyalektiğinin gösterdiği gibi tanınma girişimleri başarısız olmuştur, fakat kölenin çalışması, ona kendini tanıyabileceği bir alan yaratmıştır. Hegel’e (1977) göre köle, efendiye bağımlı bir özbilinç olmasının yanı sıra, bağımsız olan nesneler üzerinde çalışarak bu bağımsızlıkta kendi bağımsızlığını görmeye başlar (s. 118).

Çalışan insan, kendi çalışmasıyla somut olarak dönüşüme uğratılmış olan dünyada kendisinin eserini bilip-tanır; kendini de bilip-tanır bu dünyada, kendi gerçek insansal gerçekliğini bu dünyada görür; başlangıçta, kendisi hakkında oluşturduğu soyut ve katıksız öznel fikri, yani insanlığının nesnel gerçekliğini bu dünyada keşfeder ve başkalarına açığa-vurur. (Kojève, 2020, s. 99).

Köle, nesneler üzerinde çalışması ve nesnelerdeki biçimi değiştirmesi yoluyla kendisini tanır. Burada değişen şey yalnızca nesne değildir, köle çalışarak kendi değişimini de gerçekleştirir (Kojève, 2020, s. 97). Köle, efendinin taleplerini karşılamak için değişmeye, değiştirmeye ve öğrenmeye başlamıştır. Efendinin istekleri hemen karşılandığı için efendinin düşünmesine ve çalışmasına gerek yoktur. Bu sebeple efendi değişime kapalı ve eğitilemez bir karaktere sahiptir. Kölenin, efendinin buyruklarını yerine getirmesi ve çalışması, ona değişimi ve eğitilebilirliği sunmuştur. Köle, isteklerini *hemen* karşılayamaz, onun istekleri efendinin memnuniyetine aracılık etmesi ile ertelenir (Gadamer, 2021, s. 91). Her özbilinç kendini öncelik olarak kabul eder, fakat kölenin istekleri efendinin memnuniyeti

sağlanmadıkça karşılanamaz. Köle için hiçbir şey efendinin memnuniyetinden önemli değildir (Gadamer, 2021, s. 90). Köle, efendinin isteklerini karşılar, aslında kendi isteklerinin açığa çıkacağı zemini hazırlar. Nesnelerin üzerine kendi imzasını atan köle, bu bağımsızlıkta kendi bağımsızlığını görür, kendini tanır. Tanınma mücadelesinin geldiği nokta, efendinin doğaya bağımlılığı, köleninse çalışma yoluyla doğa üzerinde bağımsızlığını inşa etmesi olarak karşımıza çıkar. Köle ve efendi arasındaki diyalektik ilişki, bu şekilde bir tersine dönüşüm geçirmiştir.

Efendi, tanınma mücadelesini kazanan taraf olsa da köleyi bir nesne olarak gördüğü için tanınmayı başaramamıştır. Efendi, bir başka özbilinç tarafından tanınmak ve nesnel gerçekliğe sahip olmak isterken yine nesneler aracılığıyla kendisine dönüp öznel gerçekliğini elde etmiştir. Efendinin konumu, duyu kesinliğindeki nesneye “dalıp gitme” ile benzerlik gösterir. Efendinin istekleri “hemen” karşılandığı için ben ve nesne arasındaki ayırım bulanıktır. Bu durum efendiyi nesneye karşı edilgen kılmış ve duyu kesinliği durumundaki konumuna geri döndürmüştür. Köle, çalışma yoluyla doğa üzerinde izler bırakmış ve doğanın bağımsızlığını aşarak kendi bağımsızlığını elde etmiştir. Dolayısıyla köle, kendini özbilinç olarak tanımıştır.

3. Köle-Efendi Diyalektiğinin Ego-İdeali Açısından İncelenmesi

Bu bölümde Freud’un belirlediği özdeşleşme, tutkunluk ve hipnoz kavramları merkezinde köle ve efendinin ego-idealleri çözümlenecektir. Köle olmaksızın efendi, efendi olmaksızın köleden bahsetmek mümkün değildir. Köle ve efendinin ego-idealleri, aralarındaki diyalektik ilişki sebebiyle birbirlerine göre şekillenir. Karşıt olmaları şartıyla var olabilen kölelik ve efendilik, ruhsal aygıtın iki farklı organizasyon biçimini ifade etmektedir. Bilinç ve özbilinç olarak görünen bu iki organizasyon biçiminin hangi noktada farklılık gösterdiğinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Henüz kölelik ve efendilik kavramları özbilinçlere yüklenmeden önce, tanınma isteğinin ortaya çıktığından bahsedilmiştir. Kavganın öncesinde iki

bilinç arasında bir farktan bahsedilemez. Çünkü karşı karşıya gelen özbi-
linçler kendi gerçekliklerini diğer özbilince tanıtmak istemektedirler. Bu
istek iki bilinç için de ortaktır. Bilinçler arasındaki fark, ancak kölelik ve
efendilik sıfatları devreye girdiğinde ortaya çıkar. O halde bilinçler arasın-
daki farktan değil, köle ve efendi arasındaki farktan bahsedilecektir. Köle,
bir özbilinç olarak kendisini nesneler üzerinde görebilmektedir, efendi
ise tanınmayı başaramamış ve bilinç seviyesinde kalmıştır. Bu durumda
efendi, bilinç, köle ise özbilinç olarak karşımıza çıkar. Köle ve efendi ara-
sındaki fark ise isteklerle değil, bu isteklerin karşılanmasıyla açığa çıkan
engellerle açıklanabilir. Köle ve efendi, dürtü ve istekleri olumsuzlayan bir
işlev konusunda ayrışır ki bu işlev ego-idealidir. Bu durumda efendi ve
köle arasındaki fark, ego-ideali bağlamında açıklanacaktır.

Efendinin Ego-İdeali

Efendi, nesnelerin tüketimi/ ortadan kaldırılması yoluyla doyum sağ-
lar. Efendi doyumunu nesneleri tüketerek sağlasa da bu doyum kendi
başarısı olarak görür. Tanınma mücadelesinde diğer özbilinci kendine ba-
ğımlı kılarak, nesneler üzerinde çalışma işini köleye vermiştir. Dolayısıyla
doğanın bağımsızlığı kölenin gündemindedir, efendi yalnızca doğanın
bağımlı yanı ile ilgilenir. Köle çalışırken efendi tüketir. Efendinin istekleri
ertelenmeden karşılanır. Efendi bu doyum düzeneğini kendisinin başarısı
olarak görür. Efendinin içinde bulunduğu durum birincil narsissizm ile ör-
tüşür. Çünkü efendinin istekleri birincil narsissizm durumunda olduğu gibi
oto-erotik bir yolla gerçekleşir. Birincil narsissizmi karakterize eden özel-
lik, egonun, hoşnutsuzluğu gideren ve haz kaynağı teşkil eden bir durumda
olmasıdır. Efendi, doyum düzeneğinin başarısını kendinde görür ve haz
kaynağı olarak kendisini görür. Efendi, denge/ eksiksizlik durumunu ken-
disi yoluyla sağlamaktadır. Denilebilir ki efendinin ego-ideali kendisidir.
Onun özdeşleşme, tutkunluk ve hipnoz gibi ego-ideali biçimlerine başvuru-
ması beklenemez. Çünkü ego-idealinden bahsedebilmek için haz kaynağı
olarak görülen nesnelere erişimin kısıtlanması veya engellenmesi gerekir.
Oysa efendinin istekleri bir engelle karşılaşmaz ve “hemen” giderilir. Do-

layısıyla efendi, ego-ideali oluşumunun gerekli koşullarına sahip değildir. Ego-ideali, ancak isteklerin karşılanamadığı ve haz kaynağı olan nesnelere erişimin kısıtlandığı durumda ortaya çıkabilir. Ego-ideali, egonun nesne yatırımlarının geri çekilmesi sonucunda oluşan ikincil bir narsissizme işaret eder. Efendi ise ancak birincil narsissizm durumunda, oto-erotik bir doyum düzeneği temelinde değerlendirilebilir.

Efendide ego ve ego-ideali arasında bir ayrışma olmadığı için efendinin ego işlevi de görünür değildir. Ego, istekler ve isteklerin olumsuzlanması arasında bir sentezdir. Efendi istekleri olumsuzlama işlevine sahip olmadığı için bir senteze de ihtiyaç duymaz. Efendi, Hegel’in bilincin başlangıç basamağında ele aldığı duyu kesinliğine benzer bir konumda durmaktadır. Duyu kesinliği durumunda nesneye “dalıp gitme” söz konusudur. Efendi, nesneleri “hemen” ortadan kaldırarak dürtülerini (Triebe) doyuma ulaştırır. Dürtülerin hemen doyurulması efendinin kendi eksiksizliğini tekrarlamasına ve edilgen bir konumda nesnelere dalıp gitmesine sebep olur. Bu durumda oto-erotizm yoluyla doyum sağlanan birincil narsissizm ile duyu kesinliği arasında edilgenlik temelinde bir benzerlik söz konusudur. Her iki durumda da eksiksizliğin sağlandığını görmek mümkündür. Efendide ego ve ego-ideali arasında bir ayrışma olmadığı için suçluluk duygusu da ortaya çıkmaz. Suçluluk duygusu ego ve ego-idealinin ayrışmasının belirtisi olarak karşımıza çıkmıştı. Efendide bu belirtinin izine rastlanmaz.

Efendinin ego-ideali kendisi olduğu için, özdeşleşme, tutkunluk ve hipnoz ile karşılaştırılması da gerekmez. Ego-ideali, isteklerini hemen karşılayamayan ve haz kaynağı olarak görülen nesneleri ortadan kaldıramayan kölede izlenebilir.

Kölenin Ego-İdeali

Köle, efendinin aksine nesnelerin bağımsız yönüyle karşı karşıyadır. Efendinin nesneleri ortadan kaldırma biçimi, isteği ile nesne arasında ayırım yapmamasının bir sonucudur. Efendi, nesneleri isteğinin uzantısı olarak görür. Köle, efendinin isteğini tanır ve efendinin isteğinin uzantısı olan nesneler üzerinde çalışır. Köle, birincil narsissizm durumdaki efendi gibi

oto-erotik bir doyum düzeneğine sahip değildir. Haz kaynağı olarak görülen nesnelerin tüketiminde de bir başarı gösteremez. Çünkü köle, efendiyi tanıyarak doğanın işçisi haline gelmiştir. Köle, egosunun elde edemediğini bir ideal olarak karşısına koyarak nesnelere erişimi sağlamaya çalışır. Kölenin içinde bulunduğu durum ikincil narsissizm durumunu yansıtır. Köle, oto-erotizm yoluyla sağlanan doyumunu kaybetmiş ve nesne yatırımları yoluyla doyum düzeneğini mümkün kılan efendinin konumunu ideal edinmiştir. Kölenin ego-ideali efendidir. Hegel (1977) de benzer bir şekilde kölenin gerçekliğinin efendi olduğunu vurgulamaktadır (s. 117). Köle, efendinin doyum düzeneğine sahip olmak ister ve efendiye benzemek için nesneler üzerinde bağımsızlık elde etmeye çalışır. Köle, nesneler üzerinde çalışarak doğanın efendisi olmak istemektedir. Köle, egosunun yapamadığını ego-ideali sayesinde yapmaya çalıştığı için narsissistik bir tavır sergiler. Bu narsissizm efendiden farklı olarak ikincil narsissizmdir.

Kölenin ego-ideali efendi olduğu için, kölenin eylem ve düşünceleri sürekli gözetim altındadır. Öyle ki efendinin aleyhindeki her eylem ve düşünce suçluluk duygusunu doğuracaktır. Köle, istekler ve bu istekleri olumsuzlayan bir çatışmanın ortasındadır. Bu sebeple kölede ego işlevi oldukça belirgindir. İstekler ve bu isteklerin olumsuzlanması arasında kalan köle, türlü çarelere başvurarak sentez görevini yerine getirir. Köle, ego ve ego-ideali arasındaki mesafeyi, çalışarak aşmayı dener. Çalışma, kölenin terapisi, özgürlüğün/ bağımsızlığın biricik imkânıdır. Hegel (1977), çalışmayı ertelenmiş istek olarak tanımlar (s. 118). Freud'un düşüncesine uygun düşecek bir biçimde kölenin çalışmasının baskının sonucu olduğu söylenebilir. Köle, istekleri ve bu isteklerin olumsuzlanması arasında bir sentez geliştirerek dürtülerini bastırmış ve doyumunu ertelemiştir. Fakat bu erteleme, dürtülerin ortadan kalktığı anlamına gelmez.

Bastırılmış dürtü birincil bir doyum yaşantısının yinelenmesinde ısrar ederek kendisinin tam doyumunu sağlamaya çalışmaktan hiçbir zaman vazgeçmez (Freud, 2019a, s. 57-58).

Kölenin dürtüleri ego-idealinin olumsuzlamasıyla, ego tarafından bastırılır. Bu baskılama sonucunda doğa üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Hegel'e göre çalışma, isteğin durdurulması ve ertelenmesi anlamına gelirken Freud'un düşüncesine göre çalışma, ego işlevinin yerine getirilmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Dürtülerin bastırılması, doyumun yalnızca bir ertelemesinden ibarettir. Köle, ikincil narsissizm durumunda olduğu gibi nesne yatırımlarını içeri çekerek bir ego-ideali oluşturmuştur. Bu ego-ideali efendidir. Kölenin konumunu daha iyi analiz edebilmek için Freud'un özdeşleşme, tutkunluk ve hipnoz olarak belirlediği ego-ideali edinme biçimleri ile kölenin ego-idealini karşılaştırmak gerekmektedir.

Kölenin ego işlevinin belirgin olduğu belirtilmişti. Kölenin istekleri, efendinin olumsuzlaması ile karşı karşıya gelmiş ve ego, dürtülerini bastırarak/ erteleyerek bir sentez elde etmişti. Kölenin ego işlevinin oldukça belirgin olması, egonun zenginleşmesi anlamına geldiği için, özdeşleşmenin incelenmesi ile başlamak uygun görünüyor. Çünkü tutkunluk ve hipnozun aksine özdeşleşmelerde ego zenginleşmektedir. Bu durumda kölenin konumunu özdeşleşmede aramak doğru olur. Birincisi, nesne ile kurulan ilk duygusal bağlanım, ikincisi, nesnenin içe yansıtımı, üçüncüsü, duygudaşlığı doğuran özdeşleşme olmak üzere özdeşleşmenin üç biçiminden bahsedilmişti. Kölenin ego-idealinin, bu özdeşleşme biçimlerinden hangisi ile örtüşebileceğini tespit etmek gerekir.

Köle, çalışarak efendinin doyumuna aracılık eder. Fakat kölenin çalışması, kendisine birtakım özellikler katarak egosunun zenginleşmesine sebep olmaktadır. Özdeşleşme biçimlerinin üç biçiminde de ego özellikler kazanır. Hatırlayacak olursak birinci özdeşleşme biçimi kısmî değil, bütüncül bir içe yansıtmayı beraberinde getirdiği için ikinci ve üçüncü özdeşleşme biçimlerinden ayrılmıştı. Bu ayrılma, egonun zenginleşmesi sonucunu değiştirmemişti. Birincil özdeşleşme, egonun güçsüz ve zayıf olduğu bir dönemde ortaya çıktığı için ideal olarak görülen nesne, bütüncül bir şekilde içe yansıtılarak egonun zenginleşmesi sonucunu ortaya koymuştu. Burada, kölenin ego-idealinin bütüncül mü, yoksa kısmi bir karakter mi taşıdığı sorusu ile karşılarız.

Kölenin tüm eylem ve düşünceleri şüphesiz ki ego-ideali olarak kurulan efendinin gözetimi altındadır. Bu sebeple kölenin ego-ideali birincil öz-

deşleşme ile örtüşür gibi görünür. Fakat birinci özdeşleşme biçiminde ego ve ego-ideali arasındaki ayrışma belirgin değildir. Egoda bir zenginleşme söz konusudur, fakat bu durum ego ve ego-ideali arasındaki ayrışmadan değil, egonun henüz zayıf olmasından kaynaklanır. İdeal olan nesne topyekûn içe yansıtıldığından dolayı edimlerin hepsi ideal nesneden edinilen izlenimlere göre sergilenir. Ruhsal aygıt ideal nesne gibi davranır, ötekini taklit eder. Köle ise efendi gibi davranamaz, efendinin dinginliğine hiçbir zaman sahip olamayacaktır. Kölenin egosu ve ego-ideali tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ayrılmıştır. Eğer kölenin ego-ideali birinci özdeşleşme biçimine göre açıklanmak istenseydi kölenin edimleri ile efendinin edimleri arasındaki türdeşlikten söz etmek gerekirdi. Fakat ortada bir türdeşlik yoktur, köle ve efendi iki farklı organizasyon biçimini yansıtır. Köle, efendinin çalıştığına tanık olmaz. Efendinin dinginliği ve dalıp gitmesi kölenin edimlerinde yer almaz. Kölenin çalışması, efendinin birebir taklit edilmesinin değil, efendinin isteğinin tanınmasının sonucudur. Bu durum kölenin ego-idealini birincil özdeşleşme ile açıklanmasına engel oluşturur.

Köle, efendiyi ideal olarak alır ve onunla özdeşleşir. Bu özdeşleşmenin bütüncül bir karakter taşımadığı ortadadır. Kölenin efendi ile özdeşleşmesi daha çok kısmî niteliktedir. İkinci ve üçüncü özdeşleşme biçimleri, nesnenin kısmen içe yansıtılması ile karakterize olduğu için, kölenin ego-ideali bu özdeşleşme biçimlerinde aranmalıdır.

İkinci özdeşleşmede nesnede kayda değer bulunan özelliklerin egoya kazandırılması için nesne kısmen içe yansıtılır. Nesneden alınan belli özellikler sonucunda egoda bir zenginleşme açığa çıkar. Köle, efendiyi kısmen içe yansıtır ve belli özellikler kazanarak egosunu zenginleştirir. Egonun zenginleşmesi, -ego ve ego-idealinin ayrışması sonucunda- ego işlevinin belirginlik kazanması anlamına gelir. Kölede ego ve ego-ideali arasındaki ayrışma rahatlıkla izlenebilir. Köle, efendinin isteğini/ özbilincini tanıyarak nesneler üzerinde çalışmaya başladığı için, egosu ve ego-ideali arasındaki ayrışma belirginlik kazanır. Köle, efendi gibi olmadığını ve onun gibi olması gerektiğini bilir. Ego ve ego-ideali arasındaki mesafe suçluluk duygusunu ve öz-yargılamaları beraberinde getirdiği için bu mesafe-

nin kapatılması gerekir. Bir başka deyişle, köle efendi gibi olmalıdır. Köle bu mesafeyi ancak çalışarak kapatabilir. Köle, nesnelerin bağımsızlığını, onları dönüştürmesi yoluyla aşar. Köle, efendinin isteğinin uzantısı olarak gördüğü nesnelere kendi formunu işleyerek kendi bağımsızlık alanını oluşturur; dönüştürdüğü nesnelerde kendini görür ve efendinin sahip olduğu bağımsızlığı çalışma yoluyla kazanmaya çabalar. Kölenin egosu ve ego-ideali ayrılmıştır. Kölenin egosu bağımlı iken, ego-ideali bağımsızdır. Öyleyse köle bağımsızlığını/ özgürlüğünü kazanmalıdır. Ego ve ego-ideali arasındaki ayrışma kölenin egosunda bir zenginleşmeyi beraberinde getirir. Köle, nesnelerin üzerine kendi formunu işleyerek istekleri ve isteklerinin olumsuzlanması arasında bir sentez yapar. Bu sebeple kölenin egosu efendinin aksine oldukça belirgindir. Kojève'in (2020) belirttiği üzere efendi eğitilemezdir (s. 94). Köle ise yöntem geliştirme ve sentez yapma özellikleri ile görülen ego işlevine sahip olduğu için öğrenmeye açıktır. Köle, efendiyi tamamen içe yansıtamamış ve efendinin ediminden farklı olarak çalışmak zorunda kalmıştır. Bu durum kısmî bir içe yansıtmanın önüne geçmemiş ve efendinin doyum düzeneğinin koşulu olarak görülen bağımsızlık, nesneler üzerinde elde edilmiştir. Bu durumda kölenin ego-ideali, ikinci özdeşleşme biçimi ile örtüşmektedir.

Egoda zenginleşmeye yol açan bir diğer özdeşleşme ise duygudaşlığı doğuran üçüncü özdeşleşme biçimidir. Üçüncü özdeşleşmede nesnelerin içe yansıtılması, ego ve nesne arasındaki benzerliğin fark edilmesi yoluyla gerçekleşir. Bu özdeşleşme benzerlik temeline dayanan duygudaşlığı doğurur. Köle ise efendiyi benzerliğinden dolayı değil, aksine farklılığından, doyum düzeneğini elinde bulundurmasından dolayı içe yansıtmıştır. Kölenin egosu oto-erotik doyum olanağını elinde bulunduramadığı için, egonun elde edemediğini elinde tutan bir nesneyi ideal edinir ki bu nesne efendidir. Dolayısıyla kölenin özdeşleşmesi benzerlikten değil, farklılıktan türeyen bir özdeşleşmedir. Şu halde özdeşleşmenin üçüncü biçimi ile kölenin ego-ideali açıklamak mümkün görünmemektedir.

Kölenin ego-ideali, egoda zenginleşmeye yol açması sebebiyle tutkunluk ve hipnoz temelinde değil, özdeşleşmeler temelinde incelendi. Birin-

ci özdeşleşmede ego ve ego-ideali arasında bir ayrışma olmaması, bizi, kölenin özdeşleşmesinin kısmî bir karakter taşıdığı fikrine yaklaştırdı. Bu sebeple nesnenin kısmen içe yansıtıldığı ikinci ve üçüncü özdeşleşme biçimleri ele alındı. Üçüncü özdeşleşme biçimi ise, ego ve nesne arasında önemli bir benzerliğin fark edilmesi yoluyla ortaya çıktığı için, kölenin egosu ve ego-ideali arasındaki ayrışmayı açıklamada yetersiz kaldı. Kölenin ego-ideali, nesnede kayda değer bulunan özelliklerin içe yansıtıldığı ve egonun zenginleştiği ikinci özdeşleşme biçimiyle örtüşmektedir.

Sonuç

Hegel'in köle-efendi diyalektiği, felsefî projeksiyonu içerisinde değerlendirilirse uygarlığın ve özbilincin oluşumunda başlangıç noktasını teşkil eder. Köle-efendi diyalektiği, yalnızca felsefe literatürüne değil, psikoloji bilimine de önemli bakış açıları kazandırmıştır. Bu çalışmada köle-efendi diyalektiği Hegel'in felsefî projeksiyonu içerisinde değil, Freud'un ego psikolojisi zemininde incelendi. Köle-efendi diyalektiği, tarihin seyrinde rastladığımız bir ilişki biçimi olduğu için değil, iki farklı ruhsal örgütlenmeyi ifade ettiği için çalışmanın konusunu oluşturdu. Efendi ve köle arasındaki fark, istekler ve dürtüler bakımından değil, bu istek ve dürtülerin karşılaştığı engellerle açıklandı. Köle ve efendinin ruhsal organizasyonu, istekleri olumsuzlayan ve ruhsal aygıtta suçluluk, pişmanlık, öz-aşağılama durumlarının ortaya çıkmasına sebep olan süperego/ ego-ideali zemininde farklılık gösterir. Efendinin istekleri, hiçbir engelle karşılaşmaksızın giderilirken kölenin istekleri, -doyum düzeneğine sahip olduğu için- ideal olarak kurgulanan efendi tarafından olumsuzlanmıştır. Efendi, kölenin isteğini tanımamaktadır. Köle, istekler ve bu isteklerin olumsuzlanması arasında bir sentez yaparak isteğini çalışma yoluyla ertelemiştir. Efendinin egosu ile ego-ideali arasında bir ayrışma olmadığı için istekler ile isteklerin gerçekleşmesi arasında bir fark da söz konusu değildir. Efendi, -köle de dâhil olmak üzere- tüm nesneleri isteğinin uzantısı olarak görür.

Birincil narsissizm durumunda görüldüğü gibi efendinin ego-ideali kendisidir. Efendi, oto-erotik bir doyum düzeneğine sahiptir. Köle ise

birincil narsissizmini kaybetmiş, egosu ve ego-ideali arasındaki ayrımı çalışarak ortaya koymuştur. Kölenin içinde bulunduğu durum, nesne yatırımlarının içeri çekilmesi olarak adlandırılan ikincil narsissizm olarak görünmektedir. Köle, oto-erotik doyum düzeneğine sahip olmadığı gibi nesnelerin tamamen ortadan kaldırılmasına da imkân bulamaz. Köle, efendiyi ego-ideali olarak alır, onu içe yansıtır ve ikincil narsissizmini kurar.

Çalışmamızda kölenin ego-ideali, Freud'un belirlediği ego-ideali biçimleri ile karşılaştırıldı. Bu karşılaştırmada tutkunluk ve hipnoz, egoda yoksullaşmayı beraberinde getirdiği için kölenin ego-idealini açıklamada etkisiz oldukları vargısına ulaşıldı. Kölenin çalışması egoda bir zenginleşme olarak karşımıza çıktığı için, kölenin ego-idealinin özdeşleşmelerle ilişkisi araştırıldı. Bu araştırma sonucunda kölenin ego-idealinin, nesnedeki kayda değer özelliklerin egoya yansıtılması yoluyla gerçekleşen ikinci özdeşleşme biçimi ile örtüştüğü sonucuna ulaşıldı. Efendi, ego ve ego-ideali arasındaki ayrışmanın izlenemediği bir ruhsal örgütlenmedir. Efendi dalıp gitmiştir, ortadan kaldırdığı nesnelerden bir farkı kalmamıştır. Kölenin ruhsal örgütlenmesinde ise id (haz ilkesi), ego ve ego-ideali işlevleri ayrılmıştır. Bu işlevler kölede belirtiler üzerinden izlenebilir niteliktedir.

Kaynakça

- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Freud, S. (1957a). *On Narcissism: An Introduction (1914)*. *Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (C. M. Baines, Çev.) XIV. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (1957b). *Instinct and Their Vicissitudes (1915)*. *Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (C. M. Baines, Çev.) XIV. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (2011a). *Ego ve İd* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Freud, S. (2011b). *Yas ve Melankoli* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Freud, S. (2017). *Ket Vurma, Belirti ve Korku* (L. Yarbaş, Çev.). İzmir: Lilith Yayınevi.

- Freud, S. (2019a). *Haz İlkesinin Ötesinde-Ben ve İd* (A. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S. (2019b). *Kitle Psikolojisi* (K. Şipal, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2019c). *Psikanaliz Üzerine* (K. Şipal, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Gadamer, H. G. (2021). *Hegel'in Diyalektiği* (M. Uslu vd., Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gültekin, A. C. (Mayıs 2021). Freud ve Heidegger'de Kaynağa Dönüş Teması. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 561-576.
- Hegel, G. W. (1977). *Phenomenology of Spirit* (A. V. Miller, Çev.). U.S.A.: Oxford University Press.
- Hegel, G. W. (2019). *Tinin Fenomenolojisi* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Kojève, A. (2020). *Hegel Felsefesine Giriş* (S. Hilav, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lacan, J. (2019). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı* (N. Erdem, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.